

• PRÍLOHA •

MILAN ČÁKY

Politický význam pôsobenia misie Konštantína a Metoda na území Slovenov (do roku 868)

The study examines the political context of the presence of the Thessalonian brothers Constantine and Methodius in our territory prior to 868. Although outwardly the purpose of their mission was Christianization and education, its actual nature was political. The educational, cultural and spiritual aspects of Constantine and Methodius's activity merely reflected the political bottom line. Their political efforts resulted not only in the creation of the first Slavic writing system and in the translations of parts of the Bible into Old Church Slavonic, but also in the establishment of the first nationwide Slavic educational institution and the first written language, literature and culture of the Slavs. The political role of the Thessalonian brothers strengthened the sovereignty of Great Moravia's statehood and laid the foundations of the Cyril and Methodius tradition, which has been an integral part of the national history of the Slovaks and Slovak statehood.

Key words: actio politicus; political paradigm; clergy; Slovenia; Constantine; Methodius; Latinists; the Christian universe; liturgical language; Proglas; the philosophy of man; Christianization; political compromise; political identity; political thinking; value orientation; political reality; civilization values; liturgical language as a political issue; political content and political dimension

V roku 2013 si spolu s ďalšími slovanskými národmi pripomenieme významné výročie: 1150 rokov od príchodu Konštantína, Metoda a ostatných členov byzantskej misie na územie Veľkej Moravy, ktorej súčasťou bolo aj dnešné územie Slovenskej republiky. Výročie dôležité, pretože význam pôsobenia Konštantína a Metoda presiahol viac ako tisíc stopäťdesiat rokov. S odstupom jedenástich storočí v ich pôsobení možno nájsť aj politický význam. To znamená, že misia Konštantína a Metoda mala oveľa širšie poslanie než duchovné, cirkevno-organizačné, vzdelávacie či kultúrne. Spomínané aspekty boli len ideovým vyjadrením politického významu ich misie. Politický význam pôsobenia Konštantína a Metoda prispieval k upevňovaniu historického povedomia nášho národa. Odvolávaním sa na cyrilo-metodské tradície začali sa snahy našich predkov o národnú a štátnu emancipáciu, ktorá vyvrcholila vytvorením našej štátnosti, ako je to uvedené v Preambule Ústavy Slovenskej republiky. Preto je prirodzené, že blížiac sa výročie je príležitosťou, aby sme sa znovu zamýšľali nad koreňmi našej národnej svojbytnosti a pripomínaním si cyrilo-metodskej tradície, jej obsahu i historického zmyslu pôsobenia Konštantína a Metoda si uvedomili hodnotu našej štátnosti.

Predmetom štúdie je skúmať vývoj politického myslenia našich predkov na začiatku našich národných dejín, neskôr spojeného s pôsobením Konštantína, Metoda a ostatných členov byzantskej misie. To znamená od obdobia, keď po zvrhnutí avarského útlaku vzniklo samostatné kmeňové spoločenstvo Slovenov, ktoré bolo konfrontované s novými ideovými prúdmi, prichádzajúcimi predovšetkým z Franskej ríše – so systematickými snahami o kristianizáciu. Zrieknutie sa pohanstva a prijatie kresťanstva bolo vtedy významným civilizačným krokom Slovenov, pretože ním sa zaradili do sféry kresťanského univerza. Spolu s ideami kresťanstva preberali aj nové svetské duchovné a kultúrne hodnoty, ktoré rozhodujúcim spôsobom vplývali na ich rozvíjajúci sa civilizačný proces. Táto tematika je dlhodobou súčasťou historického poznania našej minulosti. Zo strany našej historiografie je spracovávaná s potrebnou pozornosťou, na základe historických dôkazov (najmä listinného i archeologického charakteru). Zo slovenských historikov sú to významné práce Matúša Kučeru, Richarda Marsinu, Jána Dekana a ďalších, z moravských či českých historikov Lubomíra Havlíka, Zdeňka Klanicu, Josefa Poulíka a iných. Významnou mierou k poznaniu politického a kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda prispeli i jazykovedci skúmaním vývoja spisovnej slovenčiny od jazyka Slovanov, Slovenov (staroslovenského jazyka), počnúc Pavlom Jozefom Šafárikom, Ľudovítom Novákom, Jánom Stanislavom, Rudolfom Krajčovičom a ďalších. Cieľom autora tejto štúdie je preto hľadať nové súvislosti spojené s činnosťou oboch solúnskych bratov a ostatných členov byzantskej misie, čo by nám umožnilo hlbšie pochopiť vtedajšie politické udalosti, predovšetkým ich kontinuitu s našimi národnými dejinami.

Z hľadiska používania názvov vychádzame z toho, že názov *Sloveni* a *Slovieni* sú ekvivalentné, pretože historiografia nimi označuje predkov dnešných Slovákov, žijúcich na našom území. Niektorí autori používajú aj pomenovanie *starí Slováci*. Názvy *staroslovienčina* a *staroslovenčina* označujú predpisovnú podobu súčasného slovenského jazyka. Táto podoba bola používaná Slovenmi, žijúcimi vtedy na území dnešného Slovenska, ktoré bolo súčasťou Nitrianskeho kniežatstva a tvorilo súčasť Veľkej Moravy. Kontinuita dnešnej spisovnej slovenčiny a *staroslovenčiny* je jazykovedcami dokázaná.

Politický kompromis ako súčasť novej politickej identifikácie sa Slovenov

Actio politicus – politické aspekty kristianizácie Slovenov

Prvopočiatky politického myslenia Slovenov (Slovákov) preukázateľne vznikli už na rozhraní 8. a 9. storočia n. l., keď Franská ríša za vlády Karola I. Veľkého (742 – 814, v rokoch 768 – 814 kráľ Frankov, v roku 800 pápežom korunovaného za cisára) pod zámienkou riešenia rozbrojov medzi Slovanmi a Avarmi začala v poslednom decéniu 8. storočia (791 – 796) mocensky prenikať do Panónie, kde južne i severne pri Dunaji žila popri Avaroch pre Frankov „neznáma slovenská spoločnosť“, ktorá dovtedy nebola predmetom záujmu dobových kronikárov. O existencii tejto komunity Slovenov máme historicky vierohodné listinné dôkazy (pozri Ratkoš, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy – napríklad latinský spis *Annales regni Francorum*, uvádzaný rok DCCXCI; spis franského kronikára Einharda – *Annales Einhardi* (ďalej v skratke AE, DCCXCI). Z politického hľadiska je významná informácia o účasti panónskych Slovanov v bojoch na francskej strane (napríklad v Análoch Franskej ríše – *Annales regni Francorum*, *Annales Einhardi*, *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*, *Annales Fuldenses*). Je historicky dokázané, že aj naddunajskí Sloveni sa pričínili o porážkou Avarov a zbavili sa ich útlaku. Táto skutočnosť

mala pre naddunajských Slovenov nielen historický, ale aj politický význam. Na základe tohto poznania možno prijať tézu či záver politického charakteru: definitívnym odstránením avarského útlaku (799) mohli naddunajskí Sloveni začať uskutočňovať vlastný politický vývoj, ktorý vyústil do vytvorenia ich prvého mocenského útvaru s centrom v Nitre – Nitrianskeho kniežatstva, a formovať vlastnú politickú a kmeňovú identitu. Nezanedbateľnou politickou okolnosťou, ktorá postupne nadobúdala stále väčší význam, bolo, že Karol Veľký spomínané územia mocensko-správne nezačlenil do svojej ríše. Uspokojil sa s prejavmi oddanosti, ktoré zo strany Slovenov bolo možné chápať aj ako určitú formu uznania nepriamej mocenskej zvrchovanosti franského panovníka. To dávalo Slovenom, predovšetkým formujúcim sa mocenským štruktúram v oboch kniežatstvách, možnosť uskutočňovať relatívne samostatný politický vývoj, pri rešpektovaní určitej formy mocenského vplyvu Franskej ríše.

Z hľadiska našej témy je treba poznamenať, že snahy kristianizovať územie Slovanov zaznamenávame už od 5. storočia. Ako uvádza Peter Ratkoš, od tohto obdobia šírenie kresťanstva nadobúdalo „*formu súperenia medzi východným kresťanstvom*“, ideovo usmerňovaným Byzantskou ríšou, „*a západným kresťanstvom*“, ktoré bolo spojené s biskupmi (pápežmi) v Ríme (Ratkoš, P.: 1990, s. 42). Politický vplyv Ríma sa začal prejavovať intenzívnejšie odvtedy, čo franský cisár Karol Veľký cirkevne-správne začlenil územia Slovenov pod jurisdikciu diecézy v Pasove. Následne po rozdelení cirkevnej správy, uskutočnené 18. novembra 829 v Regensburgu východofranským kráľom Ľudovítom Nemcom, bolo prijaté rozhodnutie podriaďiť panónsku oblasť do kompetencie cirkevnej správy arcibiskupstva v Salzburgu. Najmä klerici z Pasova neustále deklarovali nároky na uplatňovanie cirkevného a prenesene i politického vplyvu v oboch rodiciach sa kniežatstvách. Duchovná problematika, predovšetkým vplyv bavorského episkopátu pri šírení kresťanstva, postupne nadobúdala v prostredí Slovenov politický charakter, ktorý sa prejavoval zápasom nielen za kresťanskú ideu oddelenú od politických cieľov, ale aj za štátnu suverenitu Slovenov, vlastnú vzdelanosť, písmo a kultúru. Pretože franská moc a bavorský klérus začali systematickú kristianizáciu spájať s politickými záujmami Franskej ríše, proces kristianizácie Slovenov nadobudol politický obsah – *actio politicus*. To znamená, že kristianizácia slúžila na politické ciele: mocenské prenikanie Karolingov na územie všetkých slovanských kmeňov susediacich s Franskou ríšou. Konečným cieľom realizácie *actio politicus* mala byť politická nadvláda Franskej ríše a neskôr, po jej rozdelení, nadvláda Východofranskej ríše. Súčasťou politiky posilňovania vplyvu franských klerikov bolo aj organizovanie cirkevnej správy na územiach pod kontrolou Franskej ríše. V podmienkach našich predkov to prakticky znamenalo zabezpečovanie politického vplyvu prostredníctvom bavorského kléru. Z dokumentov je známe, že naddunajskí Sloveni v roku 803 v Regensburgu zložili Karolovi Veľkému svoj hold, čím Franskej ríši vyjadrili nielen lojalitu, ale aj určitý stupeň politickej poslušnosti. Týmto aktom deklarovali dôležitý politický kompromis, ktorým chceli zabrániť zvyškom avarských kmeňov pokúsiť sa o novú mocenskú expanziu. Z tohto politického kompromisu logicky vyplývalo, že vodcovia Slovenov nemohli na svojom území brániť franským misionárom plniť ich kristianizačné poslanie, pretože „mocenský útvar“ Slovenov bol v určitej miere závislý od Franskej ríše, aj keď územie naddunajských i podunajských Slovenov sa nestalo integrálnou súčasťou Východofranskej ríše. Dá sa predpokladať, že táto závislosť nebola len formálna, ale sa prejavovala v zasahovaní východofranskej ríše do všetkých oblastí života tam žijúcich slovanských kmeňov. Táto skutočnosť mala pre existenciu naddunajských i podunajských Slovenov významné politické dôsledky. Sloveni dokázali využiť obdobie relatívneho pokoja na vytvorenie novej organizácie územia a budovanie mocenských centier v podobe siete kmeňových hradísk. Ako uvádza významný

moravský archeológ a historik Zdeněk Klanica, v tomto období „*sa prehlbovali odlišnosti jednotlivých etnických spoločenstiev*“, čo je už „*rozpoznatelné nielen v jazykovej a kultúrnej sfére, ale aj v spoločenskom vedomí*“ (Klanica, Z.: 2009, s. 8). Súčasťou tvoriacej sa novej etnogenézy bol vznik svojbytnej kultúry a nových foriem kmeňovej moci, ktorá nadobúdala podobu nielen mocenskej a politickej samostatnosti, ale aj prehlbujúcej sa jazykovej a kultúrnej odlišnosti. Tento vývoj bol spojený so vznikom nových mocenských elít – prvých vládnucich kmeňových dynastií – teda novej spoločenskej identifikácie a novej formy politických vzťahov, a tým aj nového obsahu politiky, politického myslenia a praktickej politiky. Na území naddunajských Slovenov sa v tomto období existujúce družiny a kmene *Važanov* a *Nitranov* spojili do nadkmeňovej organizácie. Vytvorili významné sídlo Slovenov v Nitre, kde sa formoval silný kniežací rod – Nitrania. V dokumente *Obrátenie Bavorov a Korutancov na vieru (Conversio Bagoariorum et Carantanorum)*, napísanom v Salzburgu približne okolo roku 870 (alebo 871), sa už uvádza meno Priwina (*Pribina*), ktorý vládol na svojom území za Dunajom zvanom Nitrawa. Sloveni, ktorí dlhodobo vytvárali – a v prvých desaťročiach 9. storočia už definitívne vytvorili v tomto teritóriu (najmä na území dnešného Slovenska) vlastný, povedané slovami historika Matúša Kučeru, „*etnicko-sídliskový obraz*“ (Kučera, M.: 2008, s. 62), boli na tomto území autochtónnymi obyvateľmi s vlastnou, už odlišnou etnogenézou vo vzťahu k iným slovanským kmeňom. Tým sa položili základy spoločensko-politickej existencie Slovenov – predkov dnešných Slovákov.

Integrácia civilizačného vývoja Slovenov so západným kresťanstvom – dôležitá súčasť geopolitického myslenia Pribinu

Politickú orientáciu Pribinu na Franskú ríšu ovplyvnilo predovšetkým jej významné mocenské i hospodárske postavenie v tomto teritoriálnom priestore, rozvíjajúce sa obchodné vzťahy, ktorých súčasťou sa stalo aj prenikanie západného kresťanstva. Obsahom vtedajšieho geopolitického myslenia Pribinu, ako vyplýva z jeho politických rozhodnutí, bolo zrejme viac priblížiť Nitrianske kniežatstvo k civilizačným hodnotám Východofranskej ríše. Pretože táto ríša bola vtedy súčasťou tvoriaceho sa západného sveta (spájaného karolínskou dynastiou a tradíciou cisára Karola Veľkého), v ktorom dôležitým znakom bolo kresťanstvo (stalo sa jedným zo znakov západnej civilizácie), akiste si uvedomoval potrebu novej kresťanskej hodnotovej orientácie, čo predpokladalo zavrnutie pohanských zvyklostí v celom kniežatstve. Rozvoj obchodných stykov poskytoval aj možnosť osobných stykov medzi kupcami i predstaviteľmi politickej moci z oboch území. Prijatím kresťanstva sa tieto vzťahy mohli posilňovať a on ako vládár mohol byť akceptovanejší v bavorskom kresťanskom a mocenskom prostredí. Historickým faktom je, že sa rozhodol uchádzať o ruku dcéry z politicky vplyvnej bavorskej rodiny Viliamovcov. Keďže bola kresťankou, na svojom majetku v Nitre nechal pre svoju manželku, jej sprievod i početných bavorských kupcov, často navštevujúcich Nitru, postaviť kresťanský chrám. Predpokladá sa, že Pribina mohol byť pokrstený už v Nitre, čo zrejme bola podmienkou uzatvorenia manželstva. Tento akt však nemusel byť urobený v súlade s vtedy platným kanonickým právom. Podľa vierohodného dokumentu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* z roku 870 historicky doložený je fakt, že Pribinom postavený kresťanský kostol vysvätil približne v roku 828 (niektorí autori uvádzajú rok 829, iní 830, určite to bolo v rokoch 821 – 836, keď vykonával svoje cirkevné poslanie) salzburský arcibiskup Adalram. Kostol v Nitre je považovaný za prvý kresťanský chrám na území Slovenska. Ak by sme túto skutočnosť hodnotili z hľadiska Pribinovho politického

myslenia, jeho sobáš s dcérou príslušníka vysokej východofranskej šľachty a postavenie prvého kresťanského kostola na území kniežatstva treba považovať za prejav jeho prokresťanskej, profranskej a môžeme dodať že aj prozápadnej európskej politickej a civilizačnej orientácie. Takéto hodnotenie umocňuje aj skutočnosť, že karolínska Franská ríša, ako už bolo spomínané, bola vtedy vzhľadom na kresťanstvo západného typu súčasťou západného univerza a západných civilizačných hodnôt.

Pribinova kresťanská orientácia mohla byť príčinou vnútorných rozporov v kniežatstve, čo sa zrejme snažil využiť Mojmír I., moravské knieža. Nezanedbateľným historickým faktom možno bolo, že v roku 829 panovník Ľudovít Nemec svojím rozhodnutím vyriešil cirkevnokompetenčný spor pasovského biskupa Reginhara so salzburským arcibiskupom Adalramom vo veci cirkevnej správy, na základe ktorého Nitrianske kniežatstvo pripadlo pod správu pasovského biskupstva, teda tam, kam už patrilo aj Moravské kniežatstvo. To mohlo otvoriť expanzívne snahy Moravanov. Prijíma sa názor, že vojensko-politická expanzia moravského kniežat'a mohla mať viacero príčin a vierohodne ich nemožno definovať. Jednou zo zámienok mohlo byť Pribinovo politické frankofilstvo (Ján Dekan). Historickým faktom ostáva, že Mojmír I. vyhнал Pribinu z Nitry a obe kniežatstvá zlúčil do jedného mocenského celku, pre ktorý bol neskôr všeobecne prijatý názov Veľká Morava. Nie je bez zaujímavosti konštatovanie, že mocensky podrobené Nitrianske kniežatstvo si po celý čas trvania Veľkej Moravy zachovávalo značný stupeň politickej samostatnosti. Pripojenie územia Nitrianskeho kniežatstva k starej Morave bolo „*násilným politickým a mocenským aktom*“, ktorým sa skončilo prvé obdobie dejín samostatného štátneho celku Slovenov v oblasti Nitry a tiež aj na Morave. Začalo obdobie druhé, charakterizované upevňovaním medzinárodného postavenia mojmirovskej ríše – nového štátneho celku Slovenov.

Politická nezávislosť mojmirovského štátu – nová hodnotová orientácia Slovenov

Politikum franského univerzalizmu

Keď koncom 8. storočia Karol Veľký zriadil *Východnú marku*, územie Slovenov (starých Slovákov a starých Moravanov), spadajúce do mojmirovského štátu, sa dostalo do politického susedstva s Franskou ríšou. Jedným z politických cieľov tejto ríše (a teda aj správy Východnej marky) bolo dosiahnuť závislosť (a nasledujúcu poplatnosť) týchto oblastí na franskej moci. Politickým prostriedkom tejto expanzie bolo rozširovanie cirkevného jurisdikčného vplyvu salzburských biskupov v oblasti Panónie a bavorského kléru z Pasova na Moravu a územia severne od Dunaja. Aj keď územie starej Moravy nepatrilo podľa kanonického práva pod jurisdikciu pasovského biskupstva, existoval tu vplyv cirkevnej organizácie archipresbyteriátov z Pasova. Jedným z cieľov bavorského kléru bolo vyberanie desiatku. Okrem bavorského politického vplyvu sa územie mojmirovského štátu nachádzalo v priestore tradičného kristianizačného a kultúrneho vplyvu Byzantskej ríše (Balkán a dolné Podunajsko). V adriatickej oblasti sa prejavoval vplyv bývalého byzantského ravenského exarchiatu v Aquilei. Vytvorenie mojmirovského štátu malo aj medzinárodnopolitické dôsledky, pretože pre bavorský klérus a Východnú marku existencia samostatného štátneho útvaru Mojmirovcov znamenala vážnu prekážku pre ďalšiu expanziu Východofranskej ríše na východ. Ako uvádza Lubomír Havlík, túto prekážku sa Franská (a neskôr aj Východofranská) ríša snažila odstrániť dvojakým spôsobom: vnútorným pôsobením svojho kléru v mojmirovskej ríši (pôvodné Nitrianske i Moravské kniežatstvo), ktoré popri ideách kresť

ťanstva sa snažili aj o politický vplyv (*actio politicus*), a priamym mocenským, teda aj politickým zasahovaním do záležitostí mojmírovského štátu (Havlík, L.: 1965, s. 110).

Oba spôsoby politického prenikania sa zreteľne ukazovali najmä po *divisio imperi* Franskej ríše v roku 843. Mali rovnaký politický cieľ: dosiahnuť faktickú závislosť (uznanie vazalského stavu) Mojmírovcov od Franskej a neskôr od Východofranskej ríše, čo by formálne bolo vyjadrené aj materiálnou poplatnosťou (cirkevný desiatok a tribut).

Ak si podrobnejšie všimneme spôsob uvedený v prvom bode, t. j. pôsobenie bavorského kléru v mojmírovskej ríši, ideovým pozadím, ktorým chcel kryť svoje politické a mocenské prenikanie, bola ideológia rímsko-kresťanského univerzalizmu, postavená dokonca ako opozitum proti byzantskému kresťanskému univerzalizmu. Rímsko-kresťanský univerzalizmus vo franskom a bavorskom prostredí nadobudol podobu franského univerzalizmu, ideovo spätého s vplyvom Svätej stolice. Bol považovaný za všeobecný kresťanský univerzalizmus. Franský univerzalizmus tvoril relatívnu jednotu s mocenskými ambíciami franských a východofranských panovníkov. Bavorský klérus zdôvodňoval svoje oprávnenia na rozširovanie mocenského vplyvu na všetky územia, patriace do sféry rímskeho univerza prostredníctvom ideológie západného (rímskeho) kresťanského univerzalizmu. Preto v mojmírovskej ríši existujúce kresťanské organizácie, podliehajúce bavorskému vplyvu, sa nestali, a ani sa nemohli stať, oporou domácej mocenskej vrstvy, ale podliehali vonkajším cirkevným (bavorským) i svetským autoritám. Táto skutočnosť bola významnou prekážkou v snahách Mojmírovcov o mocenskú a politickú stabilizáciu svojho územia a štátnej moci. Cirkevná organizácia vytvorená franským klérom, spadajúca pod spochybniteľný jurisdikčný vplyv pasovského biskupstva a salzburského arcibiskupstva, bola súčasťou *actio politicus* franského kléru a „*stala sa nástrojom politických aspirácií franského univerzalizmu*“, to znamená aj „*zámienkou k mocenským nárokom východofranského kráľa Eudovíta Nemca*“, najmä od roku 846 (Havlík, L.: 1965, s. 110 – 111). Politické zasahovanie Východofranskej ríše do záležitostí mojmírovského štátu zosilnelo po synóde v nemeckom Mohúči v roku 852, na ktorej franskí klerici vyhlásili, že považovali kristianizáciu susediacich krajín za „hrubú“, a teda nedostatočnú. Požadovali zintenzívnenie *actio politicus*, čiže zväčšenie vplyvu bavorského episkopátu na území mojmírovskej ríše. Tieto snahy zvyšovali politické napätie medzi Mojmírom I. a Východofranskou ríšou. Výsledkom tejto politiky bolo následné odstránenie Mojmíra I. a nastolenie vlády kniežat'a Rastislava, čo malo uľahčiť prenikanie politického a mocenského vplyvu Východofranskej ríše aj do veľkomoravského priestoru.

Knieža Rastislav si bol vedomý nielen nevyhnutnosti vnútornej konsolidácie v kniežatstve, ale aj stabilizovania mocenského postavenia v moravskom priestore a na strednom Dunaji. Je len prirodzené, že jednou z priorít jeho vtedajšieho politického myslenia bolo hľadanie takej politickej opory, ktorá by bola protiváhou politického tlaku Východofranskej ríše, teda protiváhou *actio politicus*. Vzhľadom na vtedajšie rozloženie mocenských síl v európskom priestore, takouto protiváhou podľa Lubomíra Havlíka mohla byť len „*inštitúcia nadradená svetskej moci franských cisárov a kráľov*“, existujúca v rímskom univerze, do ktorého veľkomoravské kniežatstvo vtedy už nesporne patrilo (Havlík, L.: 1965, s. 112). Išlo predovšetkým o pápežskú kúriu v Ríme, pretože podľa vtedajšej kresťanskej ortodoxie svetská moc bola odvodzovaná od moci Božej. Hľadanie ochrany pri pápežskej kúrii proti franskému politickému vplyvu bol nesporne prejav už racionálneho politického myslenia Rastislava a jeho premyslený politický zámer. Obrátenie sa na pápeža Mikuláša I. (858 – 867) s požiadavkou zriadenia vlastného biskupstva, teda „*vytvorenia vlastnej cirkevnej organizácie v mojmírovskej ríši, ktorá by bola spätá s právnou štruktúrou štátu a stala na strane jeho kultúrnych a politických záujmov*“ (Klanica,

Z.: 2009: s. 83), bolo zreteľným signálom pre Rím, že knieža Rastislav a s ním aj mojmírovskí veľmoži uznávajú duchovnú zvrchovanosť pápežskej kúrie, ale že sa chcú vymaniť z vplyvu bavorského a východofranského episkopátu (Pasov) a dosiahnuť samostatné postavenie v rámci rímskeho univerza, teda nepodliehať cirkevnému a s tým spojenému politickému vplyvu Východofranskej ríše. Zámer kniežaťa Rastislava obrátiť sa na rímsku kúriu a dosiahnuť vytvorenie samostatnej cirkevnej provincie treba chápať predovšetkým ako zámer politický. Vytvorením vlastnej cirkevnej provincie (veľkomoravského arcibiskupstva), podriadeného priamo rímskemu pápežovi, by sa mojmírovská ríša nábožensko-organizačne osamostatnila a vyňala spod vplyvu bavorského episkopátu, najmä pasovského biskupstva. Tým by získala nielen relatívne samostatné postavenie v rámci rímskeho univerza, ale stala by sa politicky rovnocennou mocenskou časťou v pomere k Východofranskej ríši. Rastislavov zámer bol výsledkom jeho realistického politického uvažovania a umožnil by mojmírovskej ríši byť samostatným subjektom v zahranično-politických vzťahoch.

Rímska kúria v tomto období čelila vnútorným sporom so západofranským episkopátom a bola odkázaná na pomoc východofranského panovníka Ľudovíta Nemca. Uvedomovala si, že politickým záujmom Východofranskej ríše je rozširovať svoj mocenský záujem aj na územie Veľkej Moravy. To bolo možné uskutočňovať predovšetkým prostredníctvom franského episkopátu (najmä z Pasova). Vyhovieť Rastislavovej žiadosti by pre pápeža znamenalo „ísť do otvorenej konfrontácie s Ľudovítom Nemcom a bavorským episkopátom“ (Kučera M.: 2008, s. 95), čím by kúria mohla stratiť materiálnu i politickú podporu Východofranskej ríše. Okrem toho záujmy pápežskej kúrie v ilýrskej územnej oblasti narážali na nároky carihradského patriarchátu o získanie cirkevných kompetencií. Navyše nevidel potrebu ustanovenia samostatnej cirkevnej provincie na území Slovenov. Preto žiadosti Rastislava nevyhovel. Skutočnosť, že knieža Rastislav svoju žiadosť najprv poslal rímskemu pápežovi, treba považovať za jeho štátnicky a politicky rozvážny čin, čo neskôr ocenil aj nasledujúci pápež Hadrián II.

Historickou skutočnosťou ostáva, že knieža Rastislav a ostatní mojmírovskí veľmoži (medzi nimi aj Svätopluk) boli týmto odmietnutím konfrontovaní s novou politickou realitou: keďže východofranský klérus na Veľkej Morave nebol oporou Rastislavovej moci, ale naopak, pôsobil proti nemu a bol politickým nástrojom Východofranskej ríše, prioritou zahraničnej politiky mojmírovského štátu ostalo i naďalej vytvorenie samostatnej cirkevnej provincie bez vplyvu bavorského episkopátu, a tým aj politického vplyvu Východofranskej ríše. Vzhľadom na to, že v tomto období v stupňujúcich sa konfliktoch medzi Veľkou Moravou a Východofranskou ríšou knieža Rastislav zrejme vyhnal početných nežiaducich franských kňazov a misionárov, tento nedostatok chcel riešiť výchovou vlastného duchovenstva, čo v tejto dobe bolo možné uskutočniť len pomocou svetskej a cirkevnej autority druhej časti kresťanského univerza – teda obrátením sa na cisára východorímskej (byzantskej) ríše, sídliaceho v Carihrade. Išlo o dôležité politické rozhodnutie, ktoré – ako ukázal nasledujúci historický vývoj, malo pre všetkých Slovanov (vrátane Slovenov) d'alekosiahle, predovšetkým priaznivé civilizačné i politické dôsledky. Toto rozhodovanie Rastislava, Svätopluka i ostatných veľmožov bolo zrejme podporené aj skutočnosťou, že kristianizačný vplyv prichádzajúci z byzantského územia v severnej Itálii a z Dalmácie bol na území Slovenska a Moravy už dlhodobo prítomný. Styky Slovenov (obchodníkov, kniežat i veľmožov) s byzantským prostredím v severnej Itálii i s Rímom existovali dlhodobo. Ako dokazujú zápisy pútnikov už v historicky známom *Cividalskom evanjeliári* (*Evangelium de Cividale*) z 8. až 10. storočia, uschovaného v severoitalskom Aquilejskom kláštore neďaleko

dnešného Udine, medzi Slovenmi (aj z Moravy), byzantským i rímskym prostredím existovali početné nielen obchodné, ale aj politické styky.

(V Evanjeliári sa nachádzajú desiatky mien Slovenov a Moravanov: napr. *fólia 2: Cozil* (Kocel’); *fólia 4: Szuentiepulc* (Svätopluk), *Szuentezizna* (Svätožizna, manželka Svätopluka I.); *fólia 5: Bribina* (Pribina) *Bedoslau*; *fólia 6: Rastisclao* (Rastislav); *fólia 14: Quocili* (Kocel’), *Priu- uinna* (Pribina), *Gostidrago*, *Premil*; *fólia 23: Petrus, filius domino Tripemero* (Petrus, syn pána Trpimíra); *fólia 42: Santpulc* (Svätopluk I. alebo II.?), *Bochmir* (Podľa Dokumenty I, s. 80).

Tieto styky s Byzanciou a dlhodobá kristianizačná činnosť početných misionárov z byzantského prostredia na Veľkej Morave otvárali teda novú, inú možnosť pre Rastislava: obrátiť sa na východorímskeho (byzantského) cisára (bazilea) Michala III. (827 – 869), ktorý bol vtedy všeobecne považovaný za pokračovateľa rímskeho impéria, a teda aj hlavu celého kresťanského univerza. Asi v roku 861 alebo 862 Rastislav poslal do Carihradu posolstvo (zrejme vedené Svätoplukom) s prosbou podobného obsahu, ako predtým do Ríma. Aj keď životopisy o Konštantínovi a Metodovi otvorene nehovoria o politickom zmysle posolstva, z nasledujúceho vývoja udalostí je zrejme, že politickým zámerom Rastislava bolo dosiahnuť už vtedy všeobecne uznávanú (a v politickej praxi aj realizovanú) zásadu jednoty územia štátu a cirkevnej organizácie. Ďalším politickým cieľom posolstva bolo politické posilnenie Veľkomoravskej ríše v stredo-európskom priestore i v európskych medzinárodno-politických súvislostiach. V záujme toho bolo nevyhnutné nielen minimalizovať, ba až odstrániť vplyv pasovského episkopátu na území Veľkej Moravy, prijať vlastné písmo a zaviesť liturgiu v jazyku Slovenov, vychovať vlastné duchovenstvo, rozvinúť vzdelanosť a vytvoriť nové morálne a právne normy na spravovanie štátu. Všetky tieto zámery mali byť súčasťou vytvorenia novej politiky mojmirovského štátu, ktorá mala viesť k vzniku vlastnej cirkevnej provincie a k upevneniu politickej nezávislosti mojmirovského štátu od Východofranskej ríše, teda k posilneniu štátnej suverenity. Tieto zámery a súvislosti treba považovať za *politické aspekty posolstva Rastislava a následného politického významu misie Konštantína a Metoda*.

Rozmer misie solúnskych bratov (*politický, civilizačný, kultúrny, duchovný*)

Byzantský dvor k žiadosti Rastislava zaujal pozitívny postoj. Cisár Michal III. sa však neodhodlal ustanoviť na Veľkej Morave cirkevnú provinciu. Jeho rozhodnutie poslať Slovenom misiu vedenú Konštantínom Filozofom, jeho bratom archontom-opátom Metodom bolo zo strany Byzancie signálom rímskej kúrii, Východofranskej ríši i bavorskému episkopátu, že Carihrad sa zaujíma o oblasti, kde žijú kmene Slovenov. Konštantín, vtedy 36-ročný, bol na byzantskom dvore známym vzdelancom, najmä filozofom a teológom – profesorom teológie na vysokej škole v Carihrade a vynikajúcim diplomatom Byzantskej ríše. Svoje jazykové vedomosti využíval ako učiteľ (*didaskalos*) pri štúdiu „*základných znakov jazyka egejsko-macedónskych Slovanov*“, teda jazyka, ktorý „*poznali a používali pravdepodobne aj jeho rodičia*“ (Ratkoš, P.: 1990, s. 43).

Politické pozadie jazykovej otázky – politikum liturgického jazyka (používanie liturgickej slovenčiny v jej predpisovnom období)

Podľa slov Marcely Gbúrovej jazyk v politických dejinách európskych národov vždy zohrával významnú úlohu (Gbúrová, M.: 2009, s. 8). Touto myšlienkou výstižne pomenovala politickú podstatu zápasu o používanie staroslovenčiny ako liturgického jazyka Slovenov počnúc obdobím Veľkej Moravy. V našich najstarších národných dejinách otázku predpisovnej slovenčiny (jej raného predpisovného obdobia) ako jazykovú aj politickú otázku možno rozdeliť podľa Petra Ratkoša do dvoch období, pričom ich medzníkom je vydanie pápežskej buly *Gloria in Excelsis* pápeža Hadriána II. po 14. februári 869, v ktorej schválil staroslovenčinu ako bohoslužobný jazyk Slovenov:

a) vytvorenie predpisovného jazyka Slovenov Konštantínom a jeho používanie ako vzdelávacieho a literárneho jazyka,

b) obdobie, v ktorom predpisovná slovenčina bola oficiálne uznaná ako liturgický jazyk (po pri hebrejčine, gréčtine a latinčine).

Pokiaľ ide o prvé obdobie, začiatky vzniku a používania predpisovnej slovenčiny ako samostatného jazyka a zároveň súčasti slovanských jazykov kladieme do obdobia vytvorenia prvých integračných zoskupení Slovenov – starých Slovákov a Moravanov – do mojmirovskej ríše, keď sa jazyk Slovenov ako predpisovný slovenský jazyk používal na oboch stranách Dunaja (oblasť Nitry i zadunajská oblasť Blatnohradu). Používanie veľkomoravského jazykového variantu staroslovenčiny na dvoroch kniežat a veľmožov viedlo k priamemu jazykovému kontaktu s latinčinou a starou nemčinou, teda jazykmi, ktoré používali zástupcovia bavorského kléru počas svojho kristianizačného pôsobenia. Je zrejmé, „že násilné a neprirodzené presadzovanie latinčiny ako bohoslužobného jazyka, spätosť latinikov a latinskej liturgie s politickými cieľmi Východofranskej ríše vyvolalo potrebu používania vlastného liturgického jazyka Slovenov – staroslovenčiny, v jej rannej predpisovej podobe. Jazyka, ktorý pre ľud, veľmožov i vytvárajúcu sa šľachtu už dlho bol dorozumievacím nástrojom“ (Gbúrová, M.: 2009, s. 8). Táto úloha nemohla byť úspešná bez eliminovania vplyvu bavorského episkopátu a vytvorenia vlastnej cirkevnej provincie. Jedinou možnosťou naplnenia týchto zámerov, ktoré mali nepochybne aj politický obsah, bolo nadviazanie vzťahov s Byzantskou ríšou, pokračovateľkou tradícií Rímskej ríše, jej vládcom, cisárom Michalom III. Preto je logické, že posolstvo Rastislava a Svätopluka do Byzancie malo aj politický rozmer.

Ako uvádzajú niektorí historici, byzantská misia, ktorá prišla na územie mojmirovského štátu, priniesla Rastislavovi list – posolstvo byzantského cisára: bolo to Michalom III. dané „*privilegium, že na území mojmirovskej ríše sa výnimočne povoľovalo používať staroslovenský* (citovaný autor používa názov «*starosloviensky*» – pozn. autora) *jazyk ako jazyk liturgický, graficky zaznamenaný hlaholským písmom*“ (Havlik, L.: 1965, s. 114). Do zahraničnej politiky mojmirovskej ríše i do kultúrneho a civilizačného vývoja Slovenov a Moravanov vstupuje nový fenomén, ktorý dosiaľ tam nebol a ktorý odteraz začal nadobúdať politický rozmer: je to používanie vlastného liturgického jazyka, ktorému ľud rozumel, vrátane jeho písomnej podoby, vyjadrenej hlaholským písmom. Od tej doby (nie od bernolákovskej či štúrovskej) sa jazyková otázka v našich národných dejinách stala zároveň politickou otázkou, pretože používanie staroslovenčiny ako liturgického jazyka Slovenov vyvolávalo permanentný odpor franského kléru. Jazyková otázka sa tak stala súčasťou politického boja Slovenov, teda súčasťou národnoemancipačného zápasu. V tejto súvislosti Marcela Gbúrová poznamenáva, že jazyková otázka sprevádzala Slovákov

a slovenský národ „na jeho ceste od nepolitickej určenosti slovenskej národnej identity ako prirodzenej jazykovej komunity s nárokom na zachovanie a rozvoj svojho vlastného kultúrneho svojrázu po politické spoločenstvo“, ktoré si vytvorilo vlastnú štátnosť (Gbúrová, M.: 2009, s. 5).

Otázku výkladu Biblie zrozumiteľným jazykom pre ľud (proti latinčine) nachádzame už ako jednu z podstatných myšlienok obsahu Rastislavovho posolstva: „*Keďže náš ľud pohanstvo odvrhol a kresťanského zákona sa drží a nemáme učiteľa takého, čo by nám v našej reči pravú vieru kresťanskú vysvetlil, aby i iné kraje, keď to uvidia, nás napodobnili*“ (Dokumenty I.: 1998, s. 67). Byzantský cisár vo svojom privilegii pripomenul, že výsadu používať vlastný liturgický jazyk, udeľovanú predtým len v starokresťanských dobách, dostávajú Sloveni v čase, keď ju už nemohla získať žiadna iná národnosť. Ako uvádza dokument *Život Konštantína (Žitje Konštantína)*, byzantský cisár prirovnal snaženia Rastislava k rímskemu cisárovi Konštantínovi Veľkému. Ocenil jeho úsilie „*dospieť do poznania pravdy a dosiahnuť vyššiu hodnotu*“, lebo to považoval zároveň za „*prikaz od Boha*“ (Dokumenty I.: 1998, s. 67). Tieto slová utvrdzovali Rastislava v presvedčení dosiahnuť medzinárodné politické uznanie mojmirovského štátu a získať samostatné postavenie v rámci kresťanského univerza. Je treba poznamenať, že byzantský cisár nevyhovel vo všetkom, čo posolstvo Rastislava žiadalo: napríklad vyslanie biskupa (v žiadosti je to presne pomenované – „*...To pošli nám, vladáru, biskupa a učiteľa takého*“ (Dokumenty I.: 1998, s. 67), aby sa pripravilo zriadenie vlastnej cirkevnej organizácie. Politický (duchovný, kultúrny, kresťanský) význam činnosti byzantskej misie na našom území bol pre naše národné dejiny ďalekosiahly.

Jazyk a písmo – prostriedok na dosiahnutie politického, duchovného a kultúrneho cieľa

Rastislavov zámer vychovať na Veľkej Morave nových vzdelancov a klérus, ktorí by podporovali mojmirovský štát, sa dal ľahšie dosiahnuť použitím jazyka Slovenov než latinčinou, gréčtinou či starou nemčinou, ktoré boli ľudu nezrozumiteľné. Používanie zrozumiteľného jazyka ako jazyka liturgického a vytvorenie kultúrnej tvorby v tomto jazyku bolo pre naplnenie politických zámerov Rastislava a Slovenov jednou z prvoradých úloh, čo si dobre uvedomoval aj cisár Konštantín. Vedel, že pôsobenie byzantskej misie bude musieť byť zásadne odlišné od činnosti franských misionárov. Ako sa uvádza v *Živote Konštantína*, cisár zvolal synodu, pozval na ňu Konštantína a požiadal ho, aby prijal túto misiu, „*...pretože túto vec nemôže nikto iný vykonať ako ty*“ (Dokumenty I.: 1998, s. 67). Konštantín, už vtedy známy pod názvom Filozof, získal vzdelanie na cisárskej dvorskej univerzite v Carihrade. Počas štúdia vynikal múdrosťou, usilovnosťou, skromnosťou a túžbou hľadať pravdu. Ako uvádza *Život Konštantína* v tretej a štvrtej kapitole, „*vhľbil sa do mnohých rečí a veľkej vedy*“, lebo „*rýchlosť spojila sa s usilovnosťou, jedna druhú prevyšovala*“. A tak „*i v troch mesiacoch naučil sa gramatiku*“, potom ako ďalšie učenie „*naučil sa Homéra i geometriu a u Leva a Fótia dialektiku a všetky filozofické náuky, okrem toho ešte rétoriku a aritmetiku, astronómiu a muziku a všetky ostatné grécke umenia*“ (Ratkoš, P.: 1964, s. 224 – 225). Keď ho Michal III. oslovil s požiadavkou vykonania novej misie na Rastislavovu žiadosť, súc „*...chorý i ustatý*“, neodvážil sa „*...protiviť cisárovi*“, lebo pochopil dôležitosť nového posolania. Uvedomoval si, že pre úspech novej úlohy je nevyhnutná grafická podoba reči Slovenov, preto odpovedal: „*...s radosťou pôjdem ta, ak majú písmená pre svoj jazyk*“, pretože bez písmen „*...kto môže na vodu reč napísať a meno heretika získať?*“ (Dokumenty I.: 1998, s. 67). Na to cisár poznamenal, že „*...aj ded môj i otec môj i mnohí iní to*

hľadali, ale nenašli“, ale „...*ak ty chceš, to Boh môže tebe dať, ktorý aj dáva všetkým prosiacim bez pochybovania a otvára klopujúcim“* (Dokumenty I.: 1998, s. 67). Ako dokument hovorí, Konštantín Filozof odišiel „... *a podľa starej obyčaje oddal sa modlitbe aj s inými pomocníkmi“*. A tak: „*Skoro potom zjavil sa mu ich Boh, ktorý vyslyšiava modlitby svojich sluhov a ihneď zložil písmená a začal písať slová evanjelia: Sprvoti bolo Slovo a Slovo bolo u Boha a Boh bol Slovo a ďalšie“* (Dokumenty I.: 1998, s. 67). Ako napísal mních Chrabr vo svojom spise *O písmenách*, Konštantín zostavil písmená do abecedného poriadku, začínajúc prvým písmenom *a*: „*Od prvého počínajúc po grécky, oni teda alfa a tento az. Od az začal oboje;... I spodobnil sa výraz výkladu židovského gréckemu jazyku..., ...lebo alfa sa gréckym jazykom povie hľadaj. Bo týmto pripodobniac sa, svätý Cyril urobil prvé písmeno az..., ...od Boha darovaným rodu slovienskemu otvorenie úst, pre porozumenie učiacim sa literám...“* (In: Ratkoš, P.: 1964, s. 286). Ku každému písmenu priložil verš. Na základe vyznania kresťanskej viery prvým písmenom bolo *a* (*az*):

A (*az*) – (*ja*) *som tvoj Boh, svetlo sveta,*

B (*buki*) – *písmená (knihy) ti dávam do rúk, aby si*

V (*vedi*) – (*vedel*) *lepšie poznať milosť moju... atď.*

Spolu so svojimi vzdelanými druhmi (Angelár, Sava, Kliment, Naum), ako uvádza mních Chrabr vo svojom spise *O písmenách*, „*A zostavil im 38 písmen, jedny podľa spôsobu gréckych písmen, druhé zas podľa slovienskej reči“* (In: Ratkoš, P.: 1964, s. 285). Znaký boli zostavené tak, aby graféma zachycovala fonému staroslovenského jazyka. Do jazyka Slovenov preložili významné liturgické texty, aby ich mohli používať pri evanjelizačnej a výchovnej činnosti na Veľkej Morave. Pri ich preklade sa zrejme opieral aj o „*slovanské texty, zostavené byzantským klérom pre peloponézskych Slovanov v oblasti Patrasu“* (ktorých nazval Slovieni – pozn. autora) a preložil aj „*časti bohoslužobných textov podľa byzantského ritu Jána Zlatoústeho“* (Ratkoš, P.: 1990: s. 43). Pretože v Byzantskej ríši sa používala grécka liturgia, Konštantín si vtedy zrejme neuvedomil, že franský klérus bude používať výhradne latinčinu a postaví sa proti používaniu liturgického jazyka Slovenov.

Byzantský cisár hneď pochopil historický význam nového písma, preto v liste Rastislavovi napísal, že „...*Boh, ktorý prikazuje každému dospieť do poznania pravdy a dosiahnuť väčšiu hodnotu, videl tvoju vieru a usilovanie, učinil (:to:) teraz v našich rokoch a zjavil písmená pre jazyk váš, čo odprvu nebývalo, ale iba prvé (:nedávne:) roky...“*, aby pomocou písma a vzdelanosti „...*ste sa aj vy pripočítali k národom veľkým, ktorí Boha slávia svojím rodným jazykom“* (in: Dokumenty I.: 1998, s. 67). Cisárovo rozhodnutie vyriešiť písomný jazyk Slovenov, dať im písmo a urobiť tak rozhodujúci krok ich vzdelanosti, čo súviselo so snahami Slovenov o získanie novej civilizačnej identity a následne aj upevnenia politickej samostatnosti, bolo skutočne historické rozhodnutie, pretože zásadným spôsobom ovplyvnilo dejiny Slovanov všeobecne a Slovenov osobitne. Nemenej dôležitý bol výber vzdelanca, ktorý toto všetko mal urobiť. Našiel ho v osobe mysliteľa, učiteľa, filozofa, teológa, pedagóga a diplomata Konštantína Filozofa, jeho brata Metoda, oboch rodákov zo Solúna, ale aj ich družiny. Rastislavovi napísal: „*A tak sme ti poslali toho, komu ich zjavil“* (písmená – pozn. autora), „*muža vzácneho a pravoverného, učeného veľmi a filozofa“* (in: Dokumenty I.: 1998, s. 67). Poukazujúc na Konštantína Filozofa priam historický význam majú jeho ďalšie slová adresované Rastislavovi: „*A hľa, prijmi dar väčší a hodnotnejší nad všetko zlato a striebro a kamenie drahé a pominuteľné bohatstvo“* (in: Dokumenty I.: 1998, s. 67). Nabádal ho, aby sa usiloval spolu s Konštantínom Filozofom a ostat-

nými „...smelo upevniť dielo a z celého srdca hľadať Boha“, nezavrhnúť „...spásu pospolitosti“, ale všetkých povzbudiť, „...aby nastúpili cestu pravdy“, aby svojím usilovaním priviedol ľudí k poznaniu Boha a „...prijal svoju mzdu za to v tomto i budúcom živote...“ Len tak „...odteraz i naveky“ zanechá „...pamiatku svoju budúcim rodom podobne ako veľký cisár Konštantín“ (in: Dokumenty I.: 1998, s. 67 - 68).

Historiografia sa zhoduje v názore, že vytvorenie písma pre Slovanov, preklady biblických textov (*Na začiatku bolo Slovo...*) bolo pre všetkých Slovanov nielen ďalekosiahlym kultúrnym činom prvoradého významu, pretože boli položené základy kultúry a písaného slova (literatúry) všetkých slovanských národov, ale aj politickým činom, pretrvávajúcim až do dnešných čias. Už následník Konštantína a Metoda, mních Chrabr, v spise *O písmenách*, v jednej z najstarších písomných pamiatok Slovanov, zdôvodňoval zavedenie slovanských písmen praktickými potrebami: Sloveni po prijatí kresťanstva nedokázali zapisovať svoju reč gréckymi či latinskými písmenami. Ukázalo sa – a história to potvrdila –, že po preklade časti Biblie do kultúrnej súťaže jazykov popri latinčine a gréčtine prišiel nový literárny jazyk s ustálenou gramatikou, o ktorú sa neskôr mohli opierať všetky kultúrne jazyky Slovanov, čo neskôr zhodne konštatovali aj mnohí literáti či jazykovedci slovanských národov (Šafárik, Weingard, Stanislav, Krčméry a i.).

Konštantín spolu s bratom Metodom a ostatnými členmi jeho družiny, ktorí poznali jazyk Slovanov, začali prekladať do tohto jazyka potrebné liturgické texty, ktoré mienili vziať na Veľkú Moravu a používať ich pri výchove nových kňazov a vo všeobecnom vzdelávaní. Svojou vynikajúcou prácou pretlmočili do staroslovenčiny časti Biblie. Už vtedy si vytvorili potrebný slovník, ktorým sa staroslovenčina svojimi výrazovými prostriedkami vyrovnala vtedy dvom uznávaným nadnárodným liturgickým jazykom – gréčtine a latinčine.

Všeobecne sa prijíma názor, že vynájdenie písma a preklad prvých liturgických textov z Biblie sa stalo začiatkom literatúry, a teda slovnej kultúry, všetkých Slovanov a Slovenov zvlášť. Dnešná spisovná slovenčina, ktorá sa vyvinula z jazyka starých Slovenov používaného Konštantínom a Metodom, je priamou pokračovateľkou a dedičkou staroslovenčiny. Preto aj duchovné hodnoty, vytvorené v jazyku Slovenov, sú súčasťou nášho duchovného bohatstva, začiatku našich literárnych tradícií a literárnej kultúry slovenského národa. Na prvom mieste literárneho dedičstva Slovanov je *Proglas*, dielo pripisované Konštantínovi, ktoré napísal počas pobytu na Veľkej Morave niekedy v rokoch 863 – 867. Zvýraznil v ňom význam prekladu časti textov z Biblie do jazyka Slovenov a vyzdvihol tento jazyk ako *sprostredkovateľa knižnej vzdelanosti* (Jozef Minárik). Myšlienkový obsah *Proglasu* akoby sa stotožňoval s obsahom, kultúrnymi, duchovnými a politickými cieľmi pôsobenia byzantskej misie na Veľkej Morave.

Ideové hodnoty Proglasu – filozofia človeka

Proglas je súčasťou kultúrneho dedičstva Slovanov nesmiernej ceny a patrí všetkým slovanským národom. Konštantín ho označil ako *Predspev k svätému evanjeliu*, čo zvestuje hneď v prvom verši:

*Evanjeliu svätému som Predslovom,
ako nám dávno sľubovali proroci,*

Svojím významom táto veršovaná skladba je výnimočným dielom slovanskej (aj slovenskej) literatúry a duchovnej kultúry, „*vášnivým a poetickým chválospevom na slovanský preklad časti Biblie*“. Z ideového hľadiska je dobovým svedectvom významu a vplyvu gréckej vzdelanosti a Konštantínovej filozofie kresťanského človeka. Znalci ho považujú za jedinečné básnické dielo, prvé v slovanskej i slovenskej literatúre, vyznačujúce sa neobyčajnou šírkou ducha, silou pátosu slova, zmyslom pre krásu štýlu a schopnosťou podávať obrazne a zrozumiteľne nadprirodzené pravdy. V analýze *Proglasu* bola mnohokrát vyzdvihnutá umeleckoť textu a vysoká literárna úroveň jazyka Slovenov, teda umelecká stránka diela, ktoré vzniklo v čase, keď väčšina národov vo vtedajšej Európe nemala vo svojom jazyku nijaké umelecké dielo. Aj v tom je vysoká hodnota tejto skladby. Od prvých veršov Konštantín niekoľkokrát zdôrazňuje spätosť Biblie (*evanjelia* – *Na počiatku bolo slovo...* a odkazu evanjelistov Marka, Matúša, Lukáša a Jána) s písaným slovom pre Slovenov a výzvou:

*...počujte, čo vám vlastný rozum hovorí,
počujte všetci, celý národ sloviensky,
počujte slovo, od Boha vám zoslané.
Slovo, čo hladné ľudské duše nakrími.
Slovo, či um aj srdce vaše posilní.
Slovo, čo Boha poznávať vás pripraví.*

Ak si budeme všimáť len ideové hľadisko, už na začiatku nachádzame motívy kresťansko-didaktické, ktoré zdôrazňujú význam kresťanskej viery a vzdelanosti. Je to výzva Slovenom, aby skrze písma poznali Boha a slová Biblie:

*...lebo je Boha poznať totiž potrebné.
A preto čujte, čujte toto, Slovieni:
dar tento drahý vám Boh z lásky daroval,
dar Boží darom spravodlivej čiastky je,
dar duším vašim, čo sa nikdy neskazí,
všetkým tým duším, čo ho vďačne príjmu.*

Konštantín používa motív človeka ako inteligentnej bytosti, v myslení ktorého „*radosť nezakvitne bez svetla*“ vzdelania, lebo skrz neho by ľudské „*oko celý boží svet v ňom uzrelo*“. Tak ako bez poznania všetko nemôže byť „*krásne ani zreteľné*“, tak nemôže byť „*ani duša, žiadna duša bez písmen*“, a preto nemá vedomie „*o Božom zákone, zákone knižnom, o zákone duchovnom*“, o zákone, prostredníctvom ktorého „*Boží raj sa zvestuje*“. Vyjadrujúc sa v jednoduchých podobenstvách napísal, že človek bez poznania písmen „*akoby bol z kameňa*“, je človekom, ktorý nemôže pochopiť „*Boží zázrak*“, je ako ústa, ktoré „*sladkosť necítia*“.

*A ešte väčšmi od človeka z kameňa
je mŕtva duša, každá duša bez písmen.*

V tradíciách gréckej vzdelanosti a morálky považoval písmo za cestu k vzdelaniu, ktoré, poznajúc ho, „*vás všetkých, všetkých ľudí pozbaví života zvieracieho*“, privedie k morálnym hodnotám, prostredníctvom ktorých sa všetci zbavia „*žitia smilného*“, aby „*s myslou a nero-*

zumným rozumom“, keď budú počúvať Slovo v cudzom jazyku, „nečuli v ňom znieť iba zvon, zvon medený“. Dôležitú didaktickú zásadu zrozumiteľnosti výkladu Biblie pre ľud ako učiteľ Slovenov pripomínal slovami apoštola Pavla, nazvúc ho „svätým učiteľom“:

*Chcem radšej iba päť slovo povedať,
rozumom prostým chcem tých päť slov vyriešnuť,
aby aj bratia všetko porozumeli,
než nezrozumiteľných slov riečiť tisíce.
Pretože ten, čo nerozumie sám,
čo nedoloží podobenstva múdreho,
ako by mohol pravú reč nám povedať?*

Konštantín Filozof potrebu zrozumiteľnosti výkladu cirkevných textov (ako napísal „*hovoriť hlasom zrozumiteľným*“), používajúc podobenstvá, formuloval svojím spôsobom ako didaktickú zásadu (aj keď nie teoreticky) v praktickom vzdelávaní ľudu dávno pred Janom Amosom Komenským. Zásadu zrozumiteľnosti spojil s myšlienkou potreby vzdelanosti ľudu, čím jeho idey obsahujú demokratické motívy, vo vtedajšom európskom prostredí skutočne ojedinelé. U iných európskych národov ich nemožné nájsť:

*Predsa však svoje podobenstvo prikladám,
významu mnoho v málo slovách hovoriac:
**Lebo sú nahé bez kníh všetky národy,
bo nemôžu sa boriť v boji bez zbroje
s protivníkom a duši našich záhubcom,
odsúdené sú večnej muke za korisť.***

(Citované z *Proglasu*, in: Dokumenty I., 1998)

Vyzýval národy, ktoré chcú postaviť sa proti nepriateľovi, aby otvorili „*dvere ducha svojho pozorne*“, aby v podobe vzdelanosti prijímali „*zbroj tvrdú*“, „*kovanu v krásnych knihách Hospodinových, ktoré tak tvrdo mliaždia hlavu diablu*“, pretože „*skrze apoštolov a prorokov*“ tí, „*čo hovoria ich slovami, i nepriateľa budú schopní zahubiť a víťazstvo dobré svojmu Bohu prinesú*“. Konštantín Filozof vyzýval Slovenov, aby i oni, používajúc svoju reč, písmo, dosiahli vzdelanie, a tak sa „*pripočítali k národom veľkým*“. Vyslovil tým veľké idey, ktoré boli nielen „*revolúciou*“ myslenia Slovenov, ale ich vplyv sa prejavoval stáročiami.

„Revolúcia“ myslenia a zmena politickej paradigmy

Týmito výstižnými slovami niektorí slovenskí historici a duchovné autority charakterizujú pôsobenie byzantskej misie na území Veľkej Moravy, a teda aj na našom území, od príchodu v roku 863. Deklarovaným, teda prvoradým cieľom poslanca solúnskych bratov bolo šírenie vzdelanosti. Mali pôsobiť predovšetkým v úlohe učiteľov Slovenov, ako to aj vyplývalo z posolstva Rastislava, a založiť školu (učilište) predovšetkým na výchovu kňazov, ktorí potom mali pôsobiť medzi ľudom, ale aj vzdelancov potrebných pre mojmirovskú ríšu. Škola mala celoštátny

význam a môžeme ju nazvať kniežacou školou. Predpokladá sa (a je to logické), že bola zriadená mimo dosahu politického a cirkevného vplyvu pasovskej diecézy. Hoci nie je známe, kde presne bola, uvádza sa označenie „*antiqua urbs Rastici*“, čiže „*staré mesto Rastislavovo*“, teda miesto, ktoré – podľa Petra Ratkoša – určite bolo „*mimo priameho dosahu pasovského diecezána*“ (Ratkoš, P.: 1990, s. 44). Výchova nových kňazov a vzdelancov v reči Slovenov, v hlaholskom písme a v slovanskej liturgii bola v súlade s politickými zámermi mojmirovských kniežat (Rastislav a Svätopluk). Vznik tejto vzdelávacej inštitúcie treba hodnotiť ako čin nielen d'alekosiahleho kultúrneho, ale aj národnoemancipačného – a v konečnom dôsledku i politického významu. Konštantín pri založení školy a vo vyučovaní využíval svoje skúsenosti z pôsobenia profesora teológie na dvorskej vysokej škole v Carihrade. Je preto pravdepodobné, že sa snažil, aby kniežacia škola mala podobnú kvalitatívnu úroveň. Diakon Metod, využívajúc skúsenosti bývalého cisárskeho úradníka, sa snažil vychovávať nových kňazov, s ktorými by vytváral základy novej cirkevnej organizácie. Svoje vedomosti odovzdávali študentom aj ostatní členovia byzantskej misie (Sava, Angelár a i.). Kvalita vzdelávania v tejto škole vyplývala aj z obsahu vyučovania, čo je dnes už historicky doložené. Vyučovanie vychádzalo z tzv. *siedmich slobodných umení* a malo dva stupne: prvý stupeň sa nazýval *trivium*: v *gramatike* sa vyučovalo čítanie a písanie, v *retorike* zostavovanie kázni a ich prednes, v *dialektike* základy vierouky. Druhým stupňom štúdia bolo *kvadrivium*. Vyučovali sa v ňom štyri predmety: počty (čiže *aritmetika*) súviseli s predmetom *astronómia*, v ktorom sa vypočítavali dni cirkevných sviatkov. Vyučovaním poznatkov potrebných pri stavbe chrámov a ich rôznych modelov sa zaoberala *geometria*. Nadobudnutie vedomosti z cirkevného spevu získali „*učenici*“ v predmete *hudba*. Predmety boli zostavené tak, aby študenti po skončení školy mohli pôsobiť samostatne pri správe mojmirovskej ríše a postupne boli pripravení na vysvätenie za kňazov. Obsah i rozsah podávaných vedomostí bol na svoju dobu obdivuhodný.

Dôležitou súčasťou práce byzantskej misie bolo prekladanie častí Biblie a iných liturgických textov do jazyka Slovenov a následné vydanie kníh v tomto jazyku. Nová sústava hlaholských grafém (hlaholské písmo) bola Konštantínom pripravená tak dôsledne, že odpovedala potrebám staroslovenského jazyka. Podľa Petra Ratkoša v možnostiach svojho použitia staroslovenčina „*prevýšila gréčtinu i latinčinu*“ (Ratkoš, P.: 1990, s. 46). Príprava nových kníh a cirkevných textov svedčila o zámere Konštantína povýšiť používanie staroslovenskej liturgie na oficiálnu a nahradiť tak latinské texty, čo odpovedalo politickému zámeru byzantskej misie.

Nemalý význam pre dodržiavanie morálnych zásad v mojmirovskej ríši, a tým aj jej ideovej súdržnosti, mal aj súbor právnych noriem *Zákon sudnyj ljudem* (*Súdny zákon pre (svetských) ľudí*). Konštantín túto právnu pomôcku preložil zrejme už pred rokom 867, teda v čase, keď sa byzantská misia pripravovala na svoju cestu na Veľkú Moravu, v súvislosti so žiadosťou Rastislavovho posolstva i o napísanie zákona („...*lebo od vás vždy na všetky strany dobrý zákon vychádza*...“). Ideovým zmyslom prijatia právnych (i morálnych) noriem bolo dať mojmirovskej moci právne nástroje na potlačanie prežitkov ideológie pohanstva, resp. zvyklostí predfeudálneho obdobia (napríklad mnohoženstvo, voľnosť manželského zväzku) v čase, keď kresťanstvo zapustilo na Veľkej Morave svoje korene. Svedčí o tom napríklad základné ustanovenie *Súdneho zákona pre (svetských) ľudí* I: „*Pred každým právom sluší sa o božom práve hovoriť*.“ V odseku (1) sa hovorí: „*Každá dedina, v ktorej pohanské obety bývajú alebo prisahy pohanské, nech sa odovzdá božiemu chrámu so všetkým imaním*.“ Podobne aj v odseku (2): „*Kde majú pána, teda v tej dedine, a koná pohanské obety a prisahy, nech sa predá so všetkým imaním svojím a získaný výnos ich nech sa dá chudobným*“. (In: Ratkoš, P.: 1964, s. 268.) Hneď na začiatku sa

text zákona dovoľáva na „prvý zákon“ ustanovený rímskym cisárom Konštantínom (324 – 337). Tento „reskript“ sa zrejme dostal aj do zákonov Byzantskej ríše a na území Veľkej Moravy bol pravdepodobne doplnený rímskymi i franskými predlohami cirkevného zákona. Prítomnosť zásad rímskeho alebo byzantského práva je evidentná aj v časti II, dotýkajúcej sa právnych postupov v súdnom spore: napríklad odsek (1) o dokázateľnosti obvinenia alebo o krivom obvinení: „*V každom spore i obvinení a udaní treba (zachovať), aby knieža i sudca nekonali výsluch bez svedkov mnohých, ale aby žalobcom a obviňovateľom hovorili: Ak to nedokážete svedkami, ako i boží zákon káže, očakávajte, že prijmete ten istý trest, ktorý ste vyslovili na druhu.*“ Odsek (2) hovorí o potrebe spravodlivosti a nezaujatosti sudcov a kniežat vo vyšetrovaní, o tom, „*aby bez svedkov neodsudzovali, lež hľadali svedkov pravdivých, bojacích sa Boha, vážených, ktorí nemajú nijakej nenávisti, ani zloby, ani hnevu, ani sporu, ani obvinenia proti tomu, na koho svedčia, ale iba strach z Boha a jeho spravodlivosti.*“ Zákon hovorí, že vo veľkom spore sudca či knieža by mal ustanoviť „*jedenást, ba i viac svedkov*“, v malom spore „*od siedmich do troch, nie menej od tohto počtu*“, dať svedkov pod prísahu a dať im „*ten istý trest, ak sa niekedy ukáže, že luhali*“. Uvádza zásadu, podľa ktorej „*neslobodno ani raz prijať svedkov, ktorých dakedy usvedčili, že luhajú, prestupujú zákon boží alebo vedú zverský život, alebo ktorí sa ako sebou nevládni vylučujú z prísahy*“ (In: Ratkoš, P.: 1964, s. 268 – 269). Tresty týkajúce sa porušenia dobovej morálky, krádeží, dávania do otrockého stavu, škody spôsobenej na majetku boli prísne. Je potrebné konštatovať, že zásluhou Konštantína a byzantskej misie bol *Súdny zákon pre (svetských) ľudí (Zákon sudnyj ljudem)* významným cirkevnoprávnym dokumentom ustanovenia písaného práva na našom území. Aj keď sa nepoužíval dlho, neskôr, po roku 870, v čase vlády kráľa Svätopluka, bol nahradený na základe západných predlôh samostatným veľkomoravským poenitenciálom *Priказы святých otcov*. Po roku 880 prostredníctvom Metoda kráľ Svätopluk mohol používať zákonník *Dionysiána*. V nasledujúcich rokoch (882 – 885) Metod preložil do staroslovenčiny byzantskú právnu zbierku zv. *nomokánon*. Obaja učenci – Konštantín i Metod – sa pričínili o vznik prvých písaných právnych noriem a kládli základy právneho systému, a teda aj určitého politického a správneho usporiadania územia ríše.

Politikum útokov latiníkov a obrana „revolúcie“ myslenia Slovenov

Úspešná činnosť oboch solúnskych bratov a celej byzantskej misie v duchu Rastislavových predstáv, predovšetkým výchova nových kňazov, početných vzdelancov a používanie liturgie v jazyku starých Slovenov považoval franský klérus za ohrozenie franského cirkevného i politického vplyvu na území Veľkej Moravy. Napätie sa prejavovalo predovšetkým v cirkevno-politickej sfére a nadobúdalo aj politický charakter, ktorý v tomto období vyúsťoval do častých politických i vojenských konfliktov medzi kniežat'om Rastislavom a východofranskými dedičmi ríše Karolingovcov. Franskému kléru, povedané slovami historika Petra Ratkoša, predovšetkým „*klala oči*“ úspešná činnosť Konštantínom-Filozofom vedená kniežacia vzdelávacia inštitúcia. Je nesporné, že franskí klerici, ktorí ešte pôsobili na území Rastislavovej ríše, boli cirkevne (aj politicky) usmerňovaní nielen pasovským biskupom Hermanrikom, ale aj salzburským princípalom, a zrejme aj pápežom Mikulášom I. ako patriarchom západného kresťanstva. V tejto súvislosti Peter Ratkoš uvádza, že už v roku 866 spomínaný pasovský biskup pravdepodobne dal franským kňazom na Veľkej Morave pokyny, aby „*ostro útočili nielen proti Konštantínovi, jeho žiakom, ale aj proti Rastislavovi*“. Poznamenáva, že cieľom „*útokov franského kléru na slovanské učí-*

lište bol predovšetkým slovanský liturgický jazyk“, vyjadrovaný hlaholským písmom (Ratkoš, P.: 1990, s. 45). Franský klérus obviňoval Konštantína aj z porušovania kanonického práva, lebo bez „súhlasu diecezána“ (to znamená pasovského biskupa) nemôže pôsobiť na Veľkej Morave „dlhšie ako tri mesiace“, ba navyše „založil a viedol učilište“. Obvinenia sa týkali aj „nepravosti viery a výkladu Písma“ (najmä učenia o pôvode Boha-Ducha), narážajúc na byzantský pôvod misie a jej spätosť s byzantským kresťanstvom. Je prirodzené, že obaja solúnski bratia sa vo svojej duchovnej misii pridŕžiavali náboženského myslenia Carihradu a opierali sa o jeho náboženské i cirkevnoprávne dokumenty. Namiesto latinčiny, ktorej ľud nerozumel, používali slovanskú liturgiu, namiesto latinského písma písali hlaholskými písmenami. Oslabovanie latinčiny ako liturgického jazyka, latinských liturgických textov bolo pre franský klérus neprijateľné, pretože bavorskí biskupi túto činnosť vcelku správne chápali ako súčasť Rastislavovho politického boja. Odpor franského kléru voči Konštantínovi, Metodovi a solúnskej misii vychádzal aj z toho, že územie Veľkej Moravy, ako už bolo spomenuté, bolo cirkevnoprávne súčasťou západného, rímskeho patriarchátu, kde mohol byť používaný len jeden z troch jazykov (hebrejčina, gréčtina, latinčina), teda latinský jazyk. Ako uvádza Peter Ratkoš, Konštantín a Metod boli obviňovaní, že v otázkach viery nepoužívajú západné „flioque“ (Ratkoš, P.: 1990, s. 45). Situáciu vyostrovala aj skutočnosť, že v dôsledku rozkolu Ríma s byzantským patriarchom Fotiom sa obe strany navzájom obviňovali z herézy, čo ovplyvnilo aj postavenie Konštantína a Metoda ako duchovných vyslancov Carihradu. Aj napriek tomu niet pochyb, že všetky obvinenia proti Konštantínovi, Metodovi a byzantskej misii z „nepravosti viery“ boli falošnou zámienkou. Mali zakrývať skutočný zámer, ktorý mal politický charakter: prostredníctvom *actio politicus* franského kléru udržať a rozširovať politický vplyv Východofranskej ríše na Veľkej Morave.

Konštantín a Metod vyjadrovali žiaľ nad politickými útokmi latiníkov i nad ťažkosťami, s akými sa stretávali na Veľkej Morave (svedčia o tom slová náboženského textu – *Kánonu na sviatok Dimitra Solúnskeho na deň 26. október*: „...ked' teraz ako cudzinci ospevujeme tvoju veľkosť...“, „...kedže sme sa odlúčili, súc d'aleko od tvojho svätého chrámu...“, „...vedieme boj na pohanenie trojrečovcov a krutých heretikov...“, „...ved' pohrdnúc ľst'ou trojrečovcov dôstojne nás chrániš, svätý, medzi barbarmi...“ (In: Ratkoš, P.: 1964, s. 283). Ak v spomenutom texte Konštantín a Metod na vyjadrenie svojich pocitov použili slovné spojenie „medzi barbarmi“, čím zrejme pomery na Veľkej Morave charakterizovali ako barbarské, nevychádzalo to len zo zaostalejšieho kultúrneho prostredia, ale predovšetkým z politických okolností: neustáleho zasahovania Východofranskej ríše, jej kléru („trojrečovcov a krutých heretikov“) do vnútorných pomerov na Veľkej Morave a nerešpektovania z ich strany tých základných práv, ktoré boli v Byzantskej ríši samozrejmé, predovšetkým právo používať vlastný liturgický jazyk a právo na šírenie pravdy na základe slobodnej diskusie. Svoju pravdu, založenú na filozofii práva národov používať vlastný liturgický jazyk, i kresťanskú ortodoxnosť sa Konštantín a Metod rozhodli obhájiť v Ríme, kde pápež mal preskúmať pravovernosť ich kresťanského učenia. Preto v lete v roku 867 spolu so svojimi žiakmi rozhodli sa odísť do Ríma, získať povolenie používania slovanskej liturgie, schváliť činnosť kniežacej školy a vysvätiť jej niektorých žiakov za kňazov. Tým sa obaja podujali dosiahnuť nový, významný politický cieľ: pretože na ceste za pravdou svojho učenia sa už nemohli opierať o politickú autoritu Carihradu, chceli získať podporu rímskeho pápeža. Zmenu orientácie na rímske kresťanské univerzum je treba považovať za zásadný obrat v ich geopolitickej orientácii. Táto zmena vychádzala z ich geopolitických úvah a viedla ich k zmene politickej paradigmy. Pochopili, že vplyv Ríma vo vtedajších politických súvislostiach stredoeurópskeho priestoru bol určujúci. Ako neskôr potvrdili dejiny, toto rozhodnutie Konštantína

a Metoda, odobrené Svätoplukom i Kocel'om, bolo v skutku odvážne, ale aj historické. Urobili ho aj napriek tomu, že úloha získať podporu pápeža pre uznanie liturgie v staroslovenskom jazyku, zriadenie cirkevnej provincie na území Veľkej Moravy sa vtedy zdala neuskutočniteľná.

Misiou do Ríma sa skončilo jedno obdobie ich pôsobenia na území Veľkej Moravy. Začala sa nová etapa ich politického poslania, v ktorej Konštantínova demokratická zásada, aby každý kmeň, národ mohol používať vlastný liturgický jazyk a „*sláviť Boha vo svojej reči*“, nadobúdala nielen európsky kultúrny, ale aj politický rozmer, pretože o niekoľko storočí neskôr si ju osvojili ďalšie európske národy a bola cestou k našej aj k ich národnej svojbytnosti. Slovenský národ je dedičom politických i duchovných tradícií Konštantína a Metoda. Je to dedičstvo našich predkov. Nová politická paradigma a «revolúcia» myslenia Slovenov, začatá Konštantínom a Metodom, nastolili nové politické priority: dosiahnuť schválenie staroslovenskej liturgie, vytvoriť samostatnú cirkevnú provinciu na území Veľkej Moravy, upevniť štátnosť Slovenov, odstrániť *actio politicus* bavorského kléru a Východofranskej ríše... Tieto ciele sa Konštantínovi a Metodovi podarilo dosiahnuť uznaním staroslovenčiny ako štvrtého liturgického jazyka (popri gréčtine, hebrejčine a latinčine) a vytvorením samostatnej cirkevnej provincie na čele s arcibiskupom Metodom. Bol to aj výsledok ich dobového politického myslenia.

Použitá literatúra:

- DOKUMENTY slovenskej národnej identity a štátnosti, I. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, ISBN 80-88878-43-8.
- GBÚROVÁ, M.: Politika v jazyku, jazyk v politike. Bratislava : Kubko-Goral, 2009, ISBN 978-80-88858-50-8.
- FERKO, M., MARSINA, R., DEÁK, L., KRÚŽLIAK, I.: Starý národ – mladý štát. Bratislava : Národná banka Slovenska – Litera, 1994, ISBN 80-967118-0-6.
- HAVLÍK, L.: O politických osudoch a zahraničných vzťahoch štátu a ríše Moravanů. Zborník *O počiatkoch slovenských dejín*, redigoval Peter Ratkoš. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1965, s. 104 – 138.
- KLANICA, Z.: Počátky Slovanů. Praha 2009, ISBN 978-80-254-5298-1.
- KOREC, J.: Chryzostom: Tisíc rokov Slovenska s cirkvou. Bratislava : Lúč, 2004, ISBN 80-7114-475-4.
- KUČERA, M.: Slovenské dejiny I, Od príchodu Slovanov do roku 1526. Bratislava : Literárne informačné centrum, Bratislava 2008, ISBN 978-80-89222-58-2.
- MINÁRIK, J.: Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva. Bratislava : Tatran, 2007, ISBN 978-80-222-0541-2.
- RATKOŠ, P.: Slovensko v dobe veľkomoravskej. Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, ISBN 80-85174-91-X
- RATKOŠ, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.